

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНЕ АНАЛІЗУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-
СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЮНАКІВ ТА ЮНОК**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 231-М
групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми

«Психологія»

Світлана ШЕВЧЕНКО

Керівник: к. психол. н.

Іван КРУПНИК

Рецензент к. психол. н., доцентка

Ольга АЛЕКСАНДРОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне аналізування особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості	7
1.1. Аналіз наукових підходів дослідження ціннісно-сміслової сфери у вітчизняній та зарубіжній літературі	7
1.2. Особливості формування ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці	18
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок	25
2.1. Обґрунтування процедури дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці.....	25
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок.....	33
2.3. Практичні рекомендації щодо формування ціннісно-сміслової сфери у юнацькому віці	41
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	52
ДОДАТОК А «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету»	52
ДОДАТОК Б Програма підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості	53

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ціннісно-смилова сфера є найважливішим особистісним утворенням, її вивчення дає основу для розуміння багатьох якісних перетворень психіки. Це поняття є базовим і являє собою сукупність смислових утворень і функціональних зв'язків між ними, що забезпечує смислове регулювання життєдіяльності суб'єкта у всіх її аспектах.

Становлення особистості як динамічної системи обумовлено внутрішніми джерелами активності, що дозволяють самостійно вибудовувати траєкторію реалізації діяльності та шляхи її подальшого розвитку. У цьому процесі здійснення діяльності в якості одного з істотних регуляторів виступає система особистісних смислів, розвиток і вдосконалення яких залежить від рівня розвитку самої особистості. Відповідно, виділення проблеми генезису і можливостей формування системи смислових утворень є необхідним кроком у розумінні розвитку ціннісно-смилової сфери особистості в онтогенезі.

Вивчення питань, які пов'язані з ціннісно-смиловою сферою особистості, являє собою одну з найбільш пріоритетних областей психологічної науки. Актуальність даної роботи визначено необхідністю розуміння специфіки розвитку ціннісно-смилової сфери особистості молодшої людини, знання факторів, які впливають на її формування для своєчасної допомоги. Крім цього сучасні умови ціннісно-смилової невизначеності створюють додаткові проблеми в і так складному процесі становлення особистості молодшої людини, підвищуючи зростання відхилень в їх поведінці.

Проблему розвитку особистості, а також формування ціннісних орієнтацій розглядали такі дослідники, як Б. Ананьєв, Л. Анциферова, А.

Божович, І. Дубровіна, І. Кон, Е. Рогов, В. Слободчиков, Е. Фаустова, В. Якунін та інші.

Проблема осмисленості життя і ціннісних орієнтацій вже протягом довгого часу знаходиться в центрі уваги як в роботах вітчизняних філософів (таких як Н. Бердяєв, В. Ільїн, С. Франк, В. Розанов) і психологів (тут можна згадати Л. Виготського, А. Лурія, С. Рубінштейна, А. Асмолова, Б. Братуся, В. Зінченка, Ф. Василюка, В. Вілюнаса, А. Запорожця, В. Петровського, В. Століна, Д. Леонтєва, В. Петренка, К. Суботського, Є. Артем'євої, Є. Головахи, В. Кагана та інших), так і в роботах представників західної психології, особливо в даному ключі слід зазначити представників гуманістичної психології (Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понті, Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, К. Роджерс, В. Франкл, І. Ялом та інших).

Як наголошується в ряді досліджень, юнацький вік (16– 21 рік) сприятливий для утворення ціннісних орієнтацій, цінностей, становлення світогляду, вироблення певного ставлення до навколишньої дійсності. В даний період провідним видом діяльності є навчально-професійна.

Актуальність дослідження підтверджується потребою сучасного суспільства у вивченні ціннісно-сміслової сфери підростаючого покоління у зв'язку з тим, що юнаки є основою формування суспільства. Ціннісні орієнтації даних категорій людей надалі формуватимуть спрямованість суспільства, куди орієнтується майбутнє покоління. Вивчення психологічних особливостей ціннісних орієнтацій у юнацькому віці є актуальною темою дослідження, оскільки є фундаментом суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота написана в межах тематичного плану кафедри психології факультету психології, історії та соціології Херсонського державного

університету «Соціально-психологічні виміри становлення та розвитку особистості» (державний реєстраційний номер 0119 U 101096).

Мета роботи – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні **завдання дослідження**:

1. Теоретично проаналізувати наукові підходи дослідження ціннісно-сміслової сфери у вітчизняній та зарубіжній літературі.
2. Теоретично дослідити особливості формування ціннісно-сміслової сфери у юнацькому віці.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери у юнаків та юнок.

Об’єкт дослідження – ціннісно-сміслова сфера у юнацькому віці.

Предмет дослідження – психологічне аналізування особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок.

У кваліфікаційній роботі використані наступні методи: теоретичні (аналізування, синтезування, узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження); емпіричні (методика Ш. Шварца (Ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца), Тест сенсожиттєві орієнтації (методика СЖО), Д. Леонтєва, Методика «Вивчення мотивів учбової діяльності студентів» (А. О. Реана, В. А. Якуніна)), а також методи статистичної обробки даних (ϕ – критерій Фішера та t-критерій Ст’юдента).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що розширено та доповнено уявлення про особливості формування ціннісно-сміслової сфери у юнацькому віці, розроблено практичні рекомендації щодо формування ціннісно-сміслової сфери особистості юнаків та запропоновано програму підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості молодої людини, можуть бути використані при розробці ефективних заходів соціального, педагогічного та психологічного впливу з метою запобігання та корекції деформацій ціннісно-сміслової сфери молодих людей та життєвої позиції. Отримані результати можуть бути корисними в наукових дослідженнях, в методичних розробках, а також в практичній роботі психологів та педагогів з метою попередження та корекції деформації ціннісно-сміслової сфери у юнаків та юнок.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології від 05 грудня 2022 року (протокол №6) та представлені у публікації: «Теоретичні дослідження ціннісно-сміслової сфери в концепціях зарубіжних та вітчизняних вчених» (збірник ХДУ «Магістерські студії»).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ АНАЛІЗУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО- МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Аналіз наукових підходів дослідження ціннісно-смиислової сфери у вітчизняній та зарубіжній літературі

Одним з найважливіших смислоутворюючих характеристик особистості людини є його ціннісно-смиислова сфера. Психологічна основа ціннісно-смиислових орієнтацій особистості - це різноманітна структура потреб, мотивів, інтересів, цілей, ідеалів, переконань, світогляду, які беруть участь у створенні спрямованості особистості і висловлюють соціально-детерміновані відносини особистості до дійсності.

Ціннісно-смиислова сфера особистості складається з двох основних компонентів: системи ціннісних орієнтацій і системи особистісних смислів. Як відзначають А. Серий, М. Яницький, обидва ці компоненти тісно пов'язані з поняттям особистості: ціннісно-смиислова сфера являє собою центральне ядро структури особистості, саме воно визначає її спрямованість, при цьому будучи вищим рівнем регуляції поведінки особистості [41].

Науково-дослідна проблема особистісних цінностей пов'язана з дослідженням і уточненням специфіки контексту, в якому вживається поняття «цінності». Залежно від смислового навантаження термінів можливо принципово різне їх осмислення. Найширше поширення набули поняття «цінності» та «ціннісні орієнтації». Але крім даних дефініцій використовуються такі поняття як особистісний смисл (А. Леонт'єв), смисл (Д. Леонт'єв [19]), диспозиція (В. Отрут), внутрішня позиція особистості або спрямованість (Л. Божович [3]), мета-мотиви (А.

Маслоу [21]) та ін. Всі ці поняття мають відношення до смислових утворень.

Ціннісні орієнтації в психології розглядаються в якості елементів структури особистості, що характеризують змістовну форму її спрямованості: найбільш важливе, істотне, для людини в результаті набуття цінностей фіксується у формі ціннісних орієнтацій.

У психологічному словнику під поняттям «ціннісні орієнтації» мається на увазі компонент спрямованості особистості і схильність до сприйняття умов життя і діяльності в їх суб'єктивній значущості [4]. Тобто кожна особистість здатна розділяти і приймати матеріальні і духовні цінності. Виходить, що ціннісні орієнтації виступають в якості опорних установок для прийняття тих чи інших рішень, а також для регуляції поведінки.

Матеріальні цінності можуть мати для людини дуже високу важливість навіть у високорозвинених соціально-культурних системах, як в особистому, так і в суспільному плані. Але все ж, коли мова йде про «людські» цінності, зазвичай маються на увазі саме моральні цінності, тобто - ієрархії цінностей, в яких спільні інтереси превалюють над приватними [12].

Говорячи про ціннісну орієнтацію, як про стійку структуру свідомості і про усвідомлений вибір людина, ми маємо справу з низкою дуже неоднозначних і складних оціночних критеріїв. Складність полягає в першу чергу в тому, що культурне і соціальне середовище, в якій формуються подібні особистісні орієнтири, в будь-якому випадку чинить тиск на особистість, змушуючи її приймати відповідну «форму». У багатьох випадках така «зовнішня» ціннісна структура особистості, формально відповідає загальним соціально-культурним і моральним нормам, є неусвідомленою. І до тих пір, поки подібна, формально структурована особистість не стикається з серйозною протидією з боку оточення щодо обраних їй цінностей, або поки вона не відчуває

потужного внутрішнього імпульсу самотійно порушити ієрархію придбаних оціночних критеріїв, неможливо говорити про усвідомлений вибір, хоча такий вибір і може бути цілком усвідомленим з самого початку.

У той же час, загальна стійка формальна структура ціннісних орієнтирів в соціумі служить серйозною опорою для реалізації ціннісного вибору в конкретних ситуаціях, і потужним психологічним підживленням для розвитку більш усвідомленого внутрішнього підходу особистості до вибору цінностей, впевненості в такому виборі.

А. Здравосмислов виділяв п'ять напрямків і відповідних їм теорій у вивченні ціннісних орієнтацій: натуралістичний психологізм (А. Мейнонг, Р. Перрі, Дж. Дьюї та К. Льюїс), що представляє джерело цінностей як біопсихологічно інтерпретовані потреби людини, тоді як самі цінності можуть бути емпірично зафіксовані як деякі факти; трансценденталізм (Баденська школа неокантіанства: В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), пов'язаний з уявленням про цінності в якості ідеального буття, відповідно, будучи ідеальними, цінності не залежать від людських потреб, а співвідносяться з трансцендентною «чистою» свідомістю; персоналістичний онтологізм (М. Шолер), згідно з яким тип особистості визначається ієрархією цінностей їй властивою, яка утворює онтологічну основу особистості; культурно-історичний релятивізм (В. Дільтей), в цьому ключі виділяється ідея аксіологічного плюралізму; і соціологізм (М. Вебер, Ф. Знанецкий, Т. Парсонс), згідно з яким засвоєння цінностей і норм, а також вироблення системи ціннісних орієнтацій на рівні особистості становить необхідну основу її формування і підтримки нормативного порядку в суспільстві [цит. за 11].

Ряд авторів розрізняють два класи цінностей: термінальні, тобто цінності - цілі життєдіяльності, і інструментальні, тобто цінності – принципи життєдіяльності (варто відзначити, що по суті розведення

термінальних і інструментальних цінностей відтворює вже досить традиційне розрізнення цінностей - цілей і цінностей – засобів) [28]. Американський психолог М. Рокич, автор методики, присвяченої ціннісним орієнтаціям, визначає термінальні цінності в якості переконань в тому, що «якась мета індивідуального існування з особистої і суспільної точок зору варта того, щоб до неї прагнути» (прикладом можуть служити такі термінальні цінності як матеріально забезпечене життя, впевненість в собі, любов), а інструментальні цінності – що «якийсь образ дій є з особистої і суспільної точок зору кращим в будь-яких ситуаціях» (прикладом можуть служити такі інструментальні цінності як чесність, старанність, життєрадісність) [цит. за 25].

Варто зазначити, що саме роботи М. Рокича зумовили масштабний дослідницький інтерес до прикладного вивчення ціннісно-сміслової проблематики, який, у свою чергу, ініціював розробку емпіричних класифікацій цінностей та ціннісних орієнтацій за різноманітними психолого-методичними підставами, серед яких:

- цінності як біполярні критерії культури (В. Бейкер, С. Вельцель, Р. Інглхарт, Г. Хофстеде, та інші);
- цінності як універсальні складові в змісті і структурі смислових утворень особистості (В. Білські, Г. Тріандіс, Ф. Тромпенаарс, Ш. Шварц, Ч. Хемпден - Тернер та інші);
- цінності як ієрархічна система відповідно до можливих класифікаційних моделей (С. Анісімов, В. Брожек, Д. Леонтьєв та інші);
- ціннісні орієнтації в якості центральної особистісно-сміслової спрямованості особистості (С. Бубнова, В. Глушкова, Е. Дубовська, І. Дубровіна, Б. Круглов та інші);
- моделі, що диференціюють цінності по предмету, змісту об'єктів, суб'єкту відносини (Т. Бутковська, Н. Лапін, Ф. Патакі, Р. Хабібুলін, і інші);

- ціннісні орієнтації як регулятори соціальної поведінки особистості (Г. Білицька, М. Бобнева, А. Донцов, В. Осовський, В. Отрут та інші);

- ціннісні орієнтації як предметна форма прояву соціального ставлення (А. Залеський, М. Карпенко, В. Сержантів, В. Соловійов та інші) [10].

Також серед зарубіжних концепцій ціннісних орієнтацій особистості можна виділити теорію універсального змісту і структури цінностей Ш. Шварца і У. Більскі [Schwartz S. H, Bilsky W., 1990]. Концепція Ш. Шварца відображає думку, згідно з якою основу будь-якої ціннісної орієнтації складають бажані, внеситуативні цілі, які, в свою чергу, розрізняються за ступенем значущості, а також спонукають людину до дії. Система цілей, в свою чергу, становить один з десяти виділених Шварцем мотиваційних типів, які «стійко повторювалися в дослідженнях в різних країнах, що дозволило зробити висновок про їх універсальний і загальнокультурний характер» [13].

Згідно В. Слободчикову, ціннісна орієнтація проходить у своєму формуванні три етапи:

1. етап усвідомлення потреби;
2. етап порівняння потреби з предметами і явищами навколишнього світу і вироблення позиції по відношенню до них;
3. етап формування усвідомленого прагнення до речей, умов і форм задоволення потреб.

Отже, затвердження цінностей в якості орієнтирів людської діяльності можна вважати результатом «піднесення потреб» людей, спрямованість до чогось більш складного, ніж утилітарний предмет задоволення потреб. Людина, в силу своєї здатності до об'єктивації і суб'єкт-об'єктним відносинам, задовольняє свої потреби опосередкованим способом, «через культуру, яка самодетермінується

знанням, цінністю, нормою і зразком, що орієнтує особистість в його поведінці, діяльності та взаємодії з іншими».

На всіх етапах розвитку і становлення цінності і ціннісні орієнтації були одним з найбільш важливих об'єктів дослідження філософії, соціології, педагогіки і психології.

Саме тому поняття «ціннісні орієнтації» будучи багатозначним міждисциплінарним науковим поняттям, по-різному інтерпретуються різними авторами.

Вивчивши визначення поняття «цінності» у науковій літературі, ми прийшли до висновку про те, що під даним поняттям слід розуміти матеріальні або ідеальні предмети, які володіють певною значимістю для особистості з позиції задоволення її потреб та інтересів.

Поняття особистісного сенсу і ціннісних орієнтацій можна зустріти у багатьох науковців, наприклад, Ф.Ніцше, Ж.-П. Сартра, М. Хайдеггера і В. Франкла.

У вітчизняній психології даним дефініціям також присвячено безліч робіт. Поняття «особистісний смисл» в психологічному словнику визначається як «індивідуалізоване відображення дійсного ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюється як «значення-для-мене» засвоєваних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії і вчинки, що здійснюються людьми, соціальні норми, ролі, цінності та ідеали [4].

Таким чином, центральним конструктом виступали, в першу чергу, не поняття особистості, цінності або смислу, а діяльність, з якої і виводиться сам смисл [36]. Отже можна говорити про те, що у вітчизняній психології особистість являється системною властивістю індивіда: особистість ототожнювалася з, так би мовити, «нормально» функціонуючою людиною.

Специфіка вітчизняної психології виявлялася у відповідності досить тривалого часу всіх теоретичних підходів до особистості до

єдиної теорії, визнаної вірною. Тому, якщо в західній психології проблема смислу знайшла своє відображення в різних контекстах розуміння сутності людини, то у вітчизняній – в різних аспектах вивчення властивостей особистості. Спрямованість, яка виступає в якості смислового ставлення людини до навколишнього його об'єктивної дійсності, виділялася в якості її основної характеристики [37].

А. Леонт'єв і С. Рубінштейн розглядали особистість через аналіз її діяльності (теорія діяльності), В. М'ясищев віддавав центральне місце вивченню психологічних відносин особистості, К. Абульханова-Славська, А. Бодальов і Б. Ломов досліджували особистість у зв'язку зі спілкуванням, а Д. Узнадзе і А. Прангішвілі - у зв'язку з установками.

У будь-якому випадку, смисл визнається в якості одного з основних елементів психічної діяльності [19]. Таким чином, можна резюмувати, що характерним для підходу вітчизняної психології до розуміння смислу є розкриття його в результаті «аналізу явищ, що належать не свідомості, а життя і діяльності суб'єкта, явищ його реальної взаємодії з навколишнім світом» [18, с. 277]. Тобто смисл виступає в якості сполучної ланки між діяльністю і свідомістю.

Показниками смислу людини служать: здоров'я людини, фізичні можливості (загальні і специфічні), психічне і моральне здоров'я, інтелектуальні здібності, рівень культури, наявність або відсутність шкідливих звичок, репродуктивне здоров'я та ін.

Керування смислу людини орієнтоване на створення умов, в яких оптимізується кожна з перерахованих сфер. Елементом процесу корекції смисла людини є управління функціональних систем, що забезпечують працездатність, соціальну активність та інші складові смислу життя [15]. Найважливішим елементом керування смислу людини є розвиток мотиваційної сфери і ціннісних орієнтацій.

Детально розроблено уявлення про смисл в якості життєвого завдання австрійським психологом і засновником логотерапії

В.Франклом. На його думку, в природі людини закладено прагнення до смислу, це вроджена мотиваційна тенденція, а відсутність смислу є найголовнішим стресом: воно породжує стан, що називається екзистенційним вакуумом. Смысл, на думку австрійського психолога не існує сам по собі, його не можна штучно придумати: «смысл не тільки повинен, але і може бути знайдений». В. Франкл стверджує, що саме пошук смислу є головною силою життя людини, основним двигуном поведінки і розвитку особистості; він унікальний і, відповідно, може бути здійснений тільки однією людиною саме в той момент, коли людина зрозуміє, в чому ж він полягає: не можна розділити будь чий смысл життя, потрібно знайти свій. На його думку, саме в юності питання про смысл життя найбільш часті і особливо нагальні [цит. за 5].

Франкл виділяє три види смислів, три класи цінностей: цінності творчості / дії (в першу чергу, праця), цінності переживання (наприклад, любов) і цінності ставлення (позиція людини в критичних ситуаціях, які не можна запобігти, а залишається тільки прийняти страждання, яке по Франклу наділене змістом).

Варто також звернути увагу і на те, що на сьогоднішній день був виділений ряд складових смислових систем, в тому числі:

- смислоутворюючі мотиви, які спонукають людину до діяльності;
- ставлення людини через діяльність до дійсності, яка набула для нього суб'єктивні цінності або значимість;
- смислові установки, які виражають особистісний смысл;
- вчинки і діяння особистості, які регулюються за допомогою смислових установок.

Для особистісного смислу характерним є наявність ряду важливих особливостей, центральне місце серед яких відводиться похідності особистісного смислу людини в системі суспільних відносин і від його соціальної позиції [38].

Аналіз літератури дозволяє говорити про те, що смисл являє собою вираз ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності, змін навколишнього світу, власної діяльності і вчинків інших, до результатів творчості, до краси навколишнього світу.

Більш того, однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею є саме прагнення людини до смислу.

В якості ключового показника особистісного смислу виступає осмисленість життя, яка визначається як осмисленість минулого, сьогодення і майбутнього, як наявність мети в житті, як переживання індивідом онтологічної значущості життя. Осмисленість життя є необхідною і достатньою умовою розвитку гармонійної людини, безперервно і творчо розвиваючою особистістю [31].

Ціннісно-смилова сфера особистості - це складна структурована система її переконань, яка конструюється на основі її цілей, світогляду, мотивів під впливом соціокультурного середовища, в якому вона функціонує. Цінності виступають в ролі регулятора поведінки людини, а також виступають як основа для прийняття ним рішень.

Ціннісно-смилова сфера людини несе в собі дві функції. З одного боку, вона виступає як регулятор і спонукає до активності особистості, а з іншого – є детермінантою її життєвих цілей, виражає, що для неї є важливим і володіє особистісним змістом [39].

С. Кладько, Т. Корнілова визначали ціннісно-смилову сферу як ставлення людини до зовнішнього і внутрішнього світу. На думку дослідників перехід від норм суб'єктивних до об'єктивних здійснюється на основі саморегуляції особистості. Згода або відмова приймати соціально-значущі цінності вважається елементом активності самосвідомості. Вчені вважають, що особистісними цінностями можуть

стати тільки ті, по відношенню до яких людина визначилася і дала оцінку, а також внесла їх в конструкт свого «я» [14].

Деякі дослідники в своїх дослідженнях підкреслювали, що ціннісно-сміслова сфера особистості може впливати на поведінку людини тільки за умови своєї ясності і несуперечливості. Так, наприклад, на думку О. Громового і Г. Латфулліна відсутність чіткої ціннісної картини світу можуть призводити до вчинення суперечливих вчинків, в той час як її наявність навпаки сприяє формуванню активної життєвої позиції і готовності особистості брати відповідальність за себе і ситуацію, йти на ризиковані вчинки для досягнення будь-яких цілей в діяльності [9].

Я. Сунцова в ході досліджень також довела, що люди, у яких всі елементи ціннісно-сміислової сфери узгоджені, демонструють конформність по відношенню до цінностей, відмінним від їх власних. У той же час, особистості з хаотичною структурою ціннісної сфери схильні до неприйняття значущих і соціально-прийнятних рис [цит. за 1].

Д. Леонт'єв стверджував, що ціннісно-сміслова сфера не тільки є фактором, що створює потреби, мотиви та інтереси, а й детермінує їх спрямованість і зміст. На думку дослідника система цінностей людини формує його внутрішній стрижень і грає важливу роль в конструюванні соціальної поведінки і вчинків. Вчений стверджував, що ціннісна сфера проявляється у свідомості через смислові диспозиції і в діяльності – через установки і смисли [19].

М. Яницький визначав ціннісно-сміслову сферу особистості як детермінанту вектора розвитку особистості, її механізм, який консолідує особистість і соціум, а також регулює поведінкову діяльність. На думку вченого, цінності є установками, які формуються в процесі її входження в соціум. При цьому норми, прийняті в суспільстві, інтеріоризуються особистістю і входять в її ціннісну картину світу [41].

Т. Єжевська визначала ціннісно-сміслову сферу особистості як константні установки бажаних моделей поведінки і екзистенціальних цілей. На думку дослідниці, цінності дають людині можливість усвідомлено вибирати засоби і способи в досягненні цілей і самовираженні. Авторка також вважає, що ціннісна сфера визначає життєві орієнтири і перспективи особистості [2].

Проаналізувавши теоретичні підходи, можемо говорити про те, що ціннісно-смістова сфера виступає важливим утворенням людської психіки, формування та функціонування якого можливе лише у середовищі соціуму, в контексті реальних людських взаємин, а також цілеспрямованих процесів навчання і виховання. Тоді як індивідуальне наповнення, реалізація цінностей та продукування смислів здійснюється у процесах самовизначення та самореалізації особистості.

1.2. Особливості формування ціннісно-смістової сфери в юнацькому віці

Ціннісно-смістова сфера як ядро структури особистості, що визначає її спрямованість, що виступає основою регуляції соціальної поведінки особистості, активно починає своє формування в юнацькому віці. Як зазначає Л. Божович, в юнацтві не тільки розширюється діапазон цінностей і смислів, а й відбувається їх усвідомлення, процес структурування [3].

Юнацький вік відноситься до числа критичних етапів онтогенезу, пов'язаних з кардинальними перетвореннями в сфері свідомості, діяльності та системи взаємин. Основу формування нових психологічних і особистісних якостей становить спілкування в ході різних видів діяльності – навчальної, виробничої, творчої.

Як зазначає І. Кон, зміна соціальної ситуації розвитку юнаків і дівчат пов'язано з орієнтацією поведінки, норм і цінностей цього світу.

Характерними новоутвореннями є розвиток самосвідомості і самооцінки, інтересу до себе як особистості, до своїх можливостей і здібностей. Лейтмотивом розвитку психічного в юнацькому віці є зміна Я-концепції, спроби зрозуміти самого себе і свої можливості.

Д. Фельдштейн виділяє основні завдання розвитку особистості в юнацькому віці:

1. Індивідуація.
2. Розвиток самовизначення. Впізнавання самого себе, розвиток стійкого відчуття власного «я».
3. Розвиток особистої системи цінностей. Всі колишні установки піддаються сумніву.
4. Формування життєвих цілей. Визначення з вибором майбутньої професійної діяльності (Фельдштейн, 2008).

Л. Виготський вказав ще на два новоутворення юнацького віку – розвиток рефлексії і на її основі розвиток самосвідомості.

На думку С. Молчанова, юнацтво стає періодом, коли людина починає свідомо формулювати свої ціннісні орієнтації.

Юнацький вік - це найвідповідальніший період, оскільки в ньому складаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе, до людей, до суспільства [23].

Крім того, в юнацькому віці стабілізуються риси характеру і основні форми міжособистісної поведінки. Головні мотиваційні лінії цього вікового періоду, пов'язані з активним прагненням до особистісного самовдосконалення – це самопізнання, самовираження, самоствердження. Розвиток на даному етапі, дійсно, йде швидкими темпами, особливо багато змін спостерігається в плані формування особистості.

Особливе значення для формування особистості в юнацькому віці має характерна для цього періоду специфічна ситуація розвитку. У цей

період починає формуватися стійке коло інтересів, який є психологічною базою ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат.

Відбувається перемикання інтересів з приватного і конкретного на абстрактне і загальне, спостерігається зростання інтересу до питання світогляду, релігії, моралі та етики. Розвивається інтерес до власних психологічних переживань і переживань інших людей.

Початок систематичного дослідження юнацької самосвідомості за кордоном поклав німецький філософ, психолог Е. Шпрангер. Автор розробив культурно-психологічну концепцію та описав три типи розвитку юнацького віку: перший тип характеризується різким, бурхливим, кризовим перебігом, коли отрочтво переживається як «друге народження», у результаті якого виникає нове «Я». Другий тип розвитку – плавне, повільне, поступове зростання, коли юнаки та дівчата долучаються до дорослого життя без глибоких і серйозних зрушень у власному житті. Третій тип – процес розвитку, коли юнаки та дівчата самі активно та свідомо формують та виховують себе.

Л. Виготський розробив культурно-історичну концепцію, в якій вивчив особливості юнацького віку і відзначив новоутворення даного періоду: розвиток рефлексії і на її основі самосвідомості, як новоутворювальної можливості розуміння себе, пов'язаної зі світом власних переживань, систематизації пізнання і впорядкування яких стає можливою тільки з появою систематизації в поняттях [30].

На думку Л. Виготського, розвиток рефлексії у юнаків і дівчат не обмежується тільки внутрішніми змінами самої особистості, в зв'язку з виникненням самосвідомості стає можливим і незмірно більш глибоке і широке розуміння інших людей. Розвиток самосвідомості, як ніяка інша сторона душевного життя залежить від культурного змісту середовища.

Однак процес становлення системи цінностей і смислів може гальмуватися, приводячи до виникнення феномена морального

інфантилізму молодих людей, який останнім часом викликає занепокоєння все більшого числа психологів і педагогів.

Найважливішими детермінантами процесу формування особистості юнаків і дівчат, що регулюють процес їх включення в соціум і зміст системи їх ціннісних орієнтацій, є потреба в спілкуванні і потреба у відокремленні.

Спілкування в цей період набуває ряд специфічних рис: розширення кола контактних груп, в які включаються юнаки і дівчата, і в той же час, велика вибірковість в спілкуванні, яка проявляється зокрема, в чіткій диференціації груп спілкування.

I. Кон пов'язує юнацький вік з різкою зміною внутрішньої позиції, яка полягає в тому, що спрямованість в майбутнє стає основною спрямованістю особистості.

Під відокремленням А. Мудрик розуміє внутрішнє виділення себе особистістю зі спільноти, до якої вона належить внаслідок досягнення нею певного рівня самосвідомості. Як поза процесом спілкування неможливе засвоєння суспільного досвіду, так без процесу відокремлення неможливе особистісне присвоєння цього досвіду. Спілкування сприяє включенню особистості в соціум, в групу, що дає їй відчуття власної захищеності, причетності до життя групи, почуття емоційного благополуччя і стійкості, значення якого особливо велике для юнаків і дівчат, так як саме в цьому віці зростає роль розуміння, співпереживання, емоційного контакту в спілкуванні. Відокремлення особистості дозволяє їй персоніфікувати себе, усвідомити свою індивідуальність [26].

I. Кон вважає головним психологічним придбанням юнацького віку відкриття свого внутрішнього світу, усвідомлення своєї унікальності, неповторності і несхожості на інших. Це відкриття безпосередньо пов'язане з відокремленням особистості і переживається юнаками і дівчатами як цінність.

Безумовно, у кожної людини існує своя система цінностей, і в цій системі цінності вибудовуються в певному ієрархічному взаємозв'язку. З цих позицій в процесі виявлення ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, як показника певного рівня розвитку їх особистості необхідно враховувати два основних параметри: ступінь сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій і зміст ціннісних орієнтацій (їх спрямованість).

Перший параметр дуже важливий для оцінки рівня особистісної зрілості юнаків і дівчат. Справа в тому, що інтеріоризація цінностей як усвідомлений процес відбувається лише за умови наявності здатності виділити з безлічі явищ ті, які представляють для молодих людей деяку цінність (задовольняють їх потреби та інтереси), а потім перетворити їх в певну структуру в залежності від умов, близьких і далеких цілей всього свого життя, можливості їх реалізації. Дана здатність може здійснитися лише при високому рівні особистісного розвитку, що включає певну ступінь сформованості вищих психічних функцій свідомості і соціально-психологічної зрілості.

Другий параметр, що характеризує особливості функціонування ціннісних орієнтацій дає можливість кваліфікувати змістовну сторону спрямованості особистості, що знаходиться на тому чи іншому рівні розвитку. Залежно від того, які конкретні цінності входять в структуру ціннісних орієнтацій особистості, які поєднання цих цінностей і ступінь більшої або меншої переваги їх щодо інших, можна визначити, на які цілі життя спрямована діяльність людини [34].

Аналіз змістовної сторони ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат може також показати, якою мірою виявлені у них ціннісні орієнтації відповідають суспільному еталону.

Система цінностей в юнацькому віці формується поетапно і набувається через процеси ідентифікації, інтерналізації та підкріплення. Проходячи всі стадії, юнаки і дівчата формують свою ієрархію ціннісні

орієнтації, які перетворюються в систему, зміцнюються в свідомості, формуєть зріле ставлення до оточуючих і себе. Включення в структуру особистості ціннісних орієнтацій допомагає юнакам і дівчатам досягти певної соціальної гармонії, адаптуватися до системи суспільних вимог.

У формуванні ціннісних орієнтацій особистості виключно важливу роль відіграють емоції. У відсутності емоційної оцінки і переживання знання, юнаки та дівчата будуть приймати позитивні цінності тільки на словах, на вербальному рівні. Орієнтація людини на певні цінності може виникнути тільки в результаті їх попереднього визнання, позитивної оцінки – раціональної або емоційної. Таким чином, тільки емоційно прийняті явища і активне, діяльне ставлення до них юнаків і дівчат створюють умови для інтеріоризації ними цінностей [33].

Розвиток ціннісно-сислової сфери тісно пов'язане з розвитком спрямованості особистості, є її структурним компонентом, а отже, пов'язане з емоційними і поведінковими реакціями на певні ситуації. Своєрідне поєднання цінностей і смислів становить унікальний внутрішній світ молодих людей, є основою їх неповторної індивідуальності [23].

В цілому можна говорити про те, в юнацькому віці здійснюється перехід від свідомості до самосвідомості, «викристалізовується» особистість. У зв'язку з чим, виникає завдання такої цілісної організації освітнього простору, яка створювала б умови для наповнення внутрішнього світу юнаків і дівчат ціннісним змістом. Особлива роль в її вирішенні належить духовно-моральному вихованню [40].

Т. Петракова виділяє наступні критерії духовно-морального розвитку у юнаків і дівчат:

а) висока (відповідно до віку) ступінь інформованості в духовно-моральній сфері (показники: широта уявлень про найбільш значущих поняттях, ступінь сформованості понять);

б) високий ступінь емоційної чуйності по відношенню до подій і історичних подій, творів мистецтва (показники: емоційність, адекватність оцінок, осмисленість, широта і стійкість інтересу);

в) високий ступінь сформованості духовно-моральних якостей особистості (показники: високий рівень самосвідомості, переконаність, вольові прояви, мотиви діяльності, закріплені вміння, навички звички поведінки).

Відповідно до цього Т. Петраковою були встановлені три рівні сформованості духовно-моральних цінностей: емоційно-емпіричний (низький), змістовно-оцінний (середній); діяльнісно-творчий (високий).

У руслі практичного вивчення особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості в юнацькому віці О. Близнецова, І. Шапенкова виявили, що в якості переважаючих цінностей-знань у юнаків виступають цінності цікавої роботи, здоров'я, краси природи. Як цінностей-мотивів виступають: наявність вірних друзів, творчість і пізнання. У плані цінностей-цілей - суспільне визнання, активне діяльне життя, щасливе сімейне життя і матеріальні блага. Серед цінностей-сміслів переважають: мистецтво, свобода вчинків і суджень [2].

Таким чином, становлення особистості є важливим етапом в юнацькому віці, який являє собою складний процес особистісного розвитку, що відрізняється різномірними характеристиками соціального дозрівання. Рівень можливостей молодих людей, умови і швидкість їх соціального розвитку пов'язані з осмисленням себе і своєї приналежності до суспільства, ступенем вираженості прав і обов'язків, ступенем оволодіння світом соціальних речей і відносин, якістю міжособистісних відносин. У юнацтві найбільш усвідомлено формується ціннісно-сміслова сфера особистості, внутрішні орієнтири.

Висновки до першого розділу

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що ціннісно-сміслова сфера особистості складається з двох основних компонентів: системи ціннісних орієнтацій і системи особистісних смислів, і не втрачає своєї актуальності, оскільки ціннісно-сміслові орієнтації мають величезний вплив на вибір людини: як особистий, так і професійний.

Становлення особистості є важливим етапом в юнацькому віці, який являє собою складний процес особистісного розвитку, що відрізняється різнорівневими характеристиками соціального дозрівання. Рівень можливостей молодих людей, умови і швидкість їх соціального розвитку пов'язані з осмисленням себе і своєї приналежності до суспільства, ступенем вираженості прав і обов'язків, ступенем оволодіння світом соціальних речей і відносин, якістю міжособистісних відносин. У юнацтві найбільш усвідомлено формується ціннісно-сміслова сфера особистості, внутрішні орієнтири.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЮНАКІВ ТА ЮНОК

2.1. Обґрунтування процедури дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці

Ціннісно-сміслова сфера особистості - це складна структурована система її переконань, яка конструюється на основі її цілей, світогляду, мотивів під впливом соціокультурного середовища, в якому вона функціонує. Цінності виступають в ролі регулятора поведінки людини, а також виступають як основа для прийняття ним рішень.

На думку О. Москаленка, цілісне дослідження ціннісно-сміслової сфери потребує глибокого вивчення кожного її структурного компонента, наприклад, положення конкретної особистості в суспільстві, її ставлення до світу, діяльність та особливості поведінки, міру самореалізації, наявності життєвих цілей, цінностей, їх смислового наповненості тощо [25].

Актуальним напрямом дослідження ціннісно-сміслової сфери З. Карпенко та Г. Радчук вважають вивчення різноманітних її виявів: мотиваційних і спонукальних чинників, емоційно-ціннісних характеристик процесів переживання, самовизначення й життєвої активності суб'єкта, а також умов аксіогенезу особистості у процесі здобуття нею вищої освіти.

Спираючись на аналіз теоретичних підходів, у другій частині нашого дослідження ми поставили за мету емпірично дослідити психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок через мотиваційну спрямованість та особливості самовизначення.

У дослідженні взяли участь респонденти, віком від 17 до 18 років. Загальна кількість досліджуваних 36 чоловік.

Для досягнення поставленої мети були застосовані наступні методи:

1). Методика Ш. Шварца (Ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца) допомагає дослідити динаміку змін цінностей.

2). Тест сенсожиттєві орієнтації (методика СЖО), Д. Леонт'єв дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, яке може бути знайдене або в майбутньому (мета), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або всіх трьох складових життя.

3). Методика «Вивчення мотивів учбової діяльності студентів» (А. О. Реана, В. А. Якуніна) направлена на виявлення мотивів учбової діяльності.

Методика Ш. Шварца (Ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца)

Тест цінності Шварца (Методика Шварца) застосовується для дослідження динаміки зміни цінностей як у групах (культурах) у зв'язку із змінами в суспільстві, так і для особистості в зв'язку з її життєвими проблемами. Під цінностями Ш. Шварц передбачав «пізнані» потреби, які безпосередньо залежать від культури, середовища, менталітету конкретного суспільства. В основі опитувальника Шварца лежить теорія, згідно з якою всі цінності поділяються на соціальні і індивідуальні. Опитувальник розроблений Ш. Шварцем в 1992 році. При розробці опитувальника автор використовував методику Рокіча, якісно модифікувавши, розширивши і вдосконаливши її концептуальну базу.

Опитувальник Шварца складається з двох частин. Перша частина опитувальника призначена для вивчення цінностей, ідеалів і переконань, що впливають на особистість. Список цінностей складається з двох частин: іменників і прикметників, що включають 57 цінностей. Випробуваний оцінює кожен з запропонованих цінностей за шкалою від 7 до 1 балів. Друга частина опитувальника Шварца являє собою профіль особистості. Складається з 40 описів людини, що характеризують 10 типів цінностей. Для оцінки описів використовується шкала від 4 до 1 балів [29].

Шварц описує наступні характеристики типів цінностей:

1. Влада. Функціонування соціальних інститутів вимагає певної диференціації статусів, і в більшості випадків в міжособистісних відносинах в різних культурах було виявлено поєднання показників Центральної мета цього типу цінностей полягає в досягненні соціального статусу або престижу, контролю або домінування над людьми і засобами (авторитет, багатство, соціальна влада, збереження свого суспільного іміджу, суспільне визнання).

2. Досягнення. Визначальна мета цього типу цінностей — особистий успіх через прояв компетентності у відповідності з соціальними стандартами. Прояв соціальної компетентності (що становить зміст цієї цінності) в умовах домінуючих культурних стандартах тягне за собою соціальне схвалення.

3. Гедонізм. Мотиваційна мета даного типу визначається як насолода або чуттєве задоволення (задоволення, насолода життям).

4. Стимуляція. Цей тип цінностей є похідним від потреби у розмаїтті глибоких переживань для підтримки оптимального рівня активності. Біологічно обумовлені варіації потреби в стимуляції, опосередковані соціальним досвідом, призводять до індивідуальних відмінностей у значущості цієї цінності. Мотиваційна мета цього типу цінностей полягає в прагненні до новизни і глибоких переживань.

5. Самостійність. Визначальна мета цього типу цінностей полягає в самостійності мислення та вибору способів дії, творчості та дослідницької активності. Самостійність як цінність походить від потреби в самоконтролі та самоврядуванні, а також від інтеракційних потреб в автономності і незалежності.

6. Універсалізм. Мотиваційна мета даного типу цінностей — розуміння, терпимість, захист добробуту всіх людей і природи. Мотиваційні цілі універсалізму похідні від тих потреб виживання груп та індивідів, які стають явно необхідними при вступі людей в контакт з

ким-небудь поза своїм середовищем або при розширенні первинної групи.

7. Доброта. Це більш вузький «просоціальний» тип цінностей порівняно з універсалізмом. Цей тип цінностей вважається похідним від потреби в позитивній взаємодії, потреби в афіліації та забезпеченні процвітання групи. Його мотиваційна мета – збереження благополуччя людей, з якими індивід знаходиться в особистих контактах (корисність, лояльність, поблажливість, чесність, відповідальність, дружба, зріла любов).

8. Традиції. Будь-які соціальні групи виробляють свої символи і ритуали. Їх роль і функціонування визначаються досвідом групи і закріплюються в традиціях і звичаях. Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, виразом єдиних цінностей і гарантією виживання. Традиції найчастіше приймають форми релігійних обрядів, вірувань і норм поведінки. Мотиваційна мета даної цінності – повага, прийняття звичаїв та ідей, які існують в культурі (повага традицій, смирення, побожність, прийняття своєї долі, помірність) і слідування їм.

9. Конформність. Визначна мотиваційна мета цього типу — стримування і запобігання дій, а також схильностей і спонукань до дій, які можуть завдати шкоди іншим або не відповідають соціальним очікуванням. Дана цінність є похідною від вимоги стримувати схильності, що мають негативні соціальні наслідки.

10. Безпека. Мотиваційна мета цього типу – безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємин. Вона походить від базових індивідуальних і групових потреб. На думку Ш. Шварца, існує один узагальнений тип цінності безпеки (а не два окремих – для групового й індивідуального рівня). Пов'язано це з тим, що цінності, що відносяться до колективної безпеки, значною мірою виражають мету безпеки і для особистості (соціальний порядок, безпека

сім'ї, національна безпека, взаємне розташування, взаємодопомога, чистота, почуття приналежності, здоров'я).

Таким чином, опитувальник Ш. Шварца допоможе нам дослідити основні значущі життєві цінності, загальний огляд цінностей студентів, а також профіль їх особистості.

Тест сенсожиттєві орієнтації (методика СЖО), Д. Леонтьєв.

Тест «Сенсожиттєві орієнтації» (методика СЖО) Д. Леонтьєва дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, яке може бути знайдене людиною або в майбутньому (мета), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або всіх трьох складових життя. Тест СЖО є адаптованою версією тесту «Мета в житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Дж. Крамбо і Л. Махолика. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до сенсу і логотерапії В. Франкла і переслідувала мету емпіричної валідизації ряду уявлень з цієї теорії.

На основі факторного аналізу адаптованої Д. Леонтьєвим версії цієї методики вітчизняними дослідниками (Д.Леонтьєв, М.Калашников , О.Калашникова) був створений тест СЖО, що включає, поряд із загальним показником свідомості життя, також п'ять субшкал, що відображають три конкретних сенсожиттєвих орієнтації (цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією) і два аспекти локусу контролю (локус контролю–Я і локус контролю–життя). Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, що відображають уявлення про фактори осмисленості життя особистості.

У тесті СЖО життя вважається осмисленим при наявності цілей, задоволення, одержуваному при їх досягненні і впевненості у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання з наявних, і добиватися результатів. Важливим є чітке співвідношення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з нинішнім, задоволення – з досягнутим результатом, минулим.

1. Цілі в житті. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність в житті випробуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу. Низькі бали за цією шкалою навіть при загальному високому рівні осмисленості життя (ОЖ) будуть властиві людині, яка живе сьогоднішнім або вчорашнім днем. Разом з тим високі бали за цією шкалою можуть характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, але і прожектера, плани якого не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію. Ці два випадки нескладно розрізнити, враховуючи показники по інших шкалах СЖО.

2. Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає випробуваний сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений сенсом. Високі бали за цією шкалою і низькі за іншим будуть характеризувати гедоніста, що живе сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою – ознака незадоволеності своїм життям у сьогоденні.

3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. Високі бали за цією шкалою і низькі за іншим будуть характеризувати людину, яка доживає своє життя, у якої все в минулому, але минуле здатне надавати сенс залишку життя. Низькі бали – незадоволеність прожитою частиною життя.

4. Локус контролю – Я (Я – господар життя). Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та завданнями і уявленнями про його сенс. Низькі бали – невіра в свої сили контролювати події власного життя.

5. Локус контролю–життя або керованість життя. При високих балах – переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали – фаталізм, переконаність у тому, що життя людини невіддільне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Таким чином, тест СЖО допоможе нам виявити наскільки студенти задоволені своїм життям, його процесом, наявністю цілей та результативністю власного життя [20].

Методика «Вивчення мотивів учбової діяльності студентів» (А. О. Реана, В. А. Якуніна) – направлена на виявлення домінуючих мотивів учбової діяльності студентів. Досліджуванам пропонується оцінити за семи бальною шкалою мотиви учбової діяльності за їх значимістю. При цьому вважається, що один бал відповідає мінімальній значимості, а 7 балів – максимальній.

Список мотивів за методикою: стати висококваліфікованим спеціалістом; отримати диплом; успішно продовжити навчання на наступних курсах; успішно навчатися; здавати екзамени на «добре» і «відмінно»; постійно отримувати стипендію; отримати глибокі і стійкі знання; бути постійно готовим до занять; не запустити вивчення предметів учбового циклу; не відставати від однокурсників; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності; виконувати педагогічні вимоги; досягти поваги викладачів; бути прикладом для однокурсників; досягти схвалення батьків і оточуючих; уникати осудження і покарання за погане навчання; отримати інтелектуальне задоволення [24].

Методи математико-статистичної обробки результатів

ϕ – критерій Фішера призначений для співставлення двох вибірок за частотою виразності факту, який цікавить дослідника.

Критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстрований факт, який нас цікавить.

Сутність кутового перетворення полягає в переведенні відсоткових часток у величини центрального кута, який вимірюється в радіанах. Більшій відсотковій частці буде відповідати більший кут ϕ , а меншій частці – менший кут.

Критерій ϕ^* дозволяє визначити, чи насправді один із кутів статистично достовірно перевищує інший при даних об'ємах вибірок.

Обмеження критерію ϕ^* :

1. Жодна із зіставлених часток не повинна дорівнювати нулю.
2. Верхня межа в критерії ϕ відсутня. Нижня межа – 2 спостереження в одній із вибірок.

t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Метод дозволяє перевірити гіпотезу про те, що значення двох генеральних сукупностей, з яких були отримані вибірки, які порівнюються, відрізняються одне від одного. Припущення залежності передбачає, що представники двох вибірок не складають пари корелюючих значень показника.

Вихідні положення:

- одна вибірка здобувається з генеральної сукупності, а інша вибірка, незалежна від першої, здобувається з іншої генеральної сукупності;
- розподіл вивчаємого показника в тій, і в іншій виборці приблизно відповідає нормальному;
- дисперсії показників в двох вибірках приблизно однакові.

Структура вихідних даних: вивчаємий показник вимірюється у об'єктів (досліджуваних), кожний з яких належить до однієї з двох вибірок, які порівнюються.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок

Для даного дослідження важливим аспектом було вивчення ціннісної сфери юнаків та юнок. Для цього ми застосували «Опитувальник цінностей» (Ш. Шварца), який допоміг проаналізувати ступінь значущості цінностей для досліджуваного віку.

Аналіз результатів дослідження ієрархії цінностей юнаків (табл. 2.1) говорить про те, що для досліджуваних найбільш значимими виявилися такі цінності як: досягнення (1,7), самостійність (2,9), влада (3,5), універсаліз (4,3). Дані результати можуть свідчити про те, що для респондентів домінуюче значення в житті мають особистісні досягнення.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження ціннісної сфери юнаків за «Опитувальником цінностей» (Ш. Шварца)

Цінності	Ранг значущості
Досягнення	1,7
Самостійність	2,9
Влада	3,5
Універсалізм	4,3
Безпека	4,7
Стимуляція	5,1
Доброта	7,3
Конформність	7,8
Гедонізм	8,5
Традиції	8,7

Отже перше місце у ієрархії цінностей («досягнення») досліджуваних, говорить про те, що юнаки спрямовують особистий

успіх через прояв компетентності у відповідності із соціальними стандартами, а прояв соціальної компетентності в умовах домінуючих культурних стандартах тягне за собою соціальне схвалення.

Друге місце у ієрархії цінностей респондентів посідає «самостійність», яке полягає в самостійності мислення вибору способів дії, творчості та дослідницької активності. Самостійність як цінність походить від потреби в самоконтролі та самоврядуванні, а також від інтеракційних потреб в автономності і незалежності.

Цінності «влада» які займають третю позицію у ієрархії юнаків, свідчать про досягнення соціального статусу, контролю або домінування над людьми (авторитет, багатство, соціальна влада, збереження свого суспільного іміджу, суспільне визнання), тобто збереження домінантної позиції в соціальній системі.

Отже результати дослідження дають підстави стверджувати, що для юнаків найбільш значущими цінностями являються досягнення, самостійність та влада. Також варто зазначити, що взагалі не мають значення такі цінності як, конформність, гедонізм та традиції.

Проаналізувавши результати ціннісної сфери дівчат (див. табл. 2.2) можемо говорити про те, що для респонденток найбільш важливими виявилися цінності самостійність (1,9), доброта (2,1), безпека (3,2) та гедонізм (3,9). Ієрархія домінуючих цінностей в більшій мірі пов'язана зі сферою чуттєвості та забезпеченням комфортної життєдіяльності.

Отже, перше місце у списку цінностей для більшості досліджуваних дівчат посідає – «самостійність», яка обумовлюється природною потребою в самоконтролі та саморегуляції, а також потребами автономності й незалежності.

На другому місці превалює цінність «доброта». Цей тип цінностей вважається похідним від потреби в позитивній взаємодії, потреби в афіліації та забезпеченні процвітання групи. Мотиваційна мета даної цінності – збереження благополуччя людей, з якими індивід знаходиться

в особистих контактах (корисність, лояльність, поблажливість, чесність, відповідальність, дружба, зріла любов).

Таблиця 2.2.

**Результати дослідження ціннісної сфери дівчат за
«Опитувальником цінностей» (Ш. Шварца)**

Цінності	Ранг значущості
Самостійність	1,9
Доброта	2,1
Безпека	3,2
Гедонізм	3,9
Досягнення	4,5
Стимуляція	5,3
Універсалізм	6,8
Влада	7,1
Традиції	7,9
Конформність	8,4

«Безпека» як цінність, займає третє місце у списку досліджуваних. Отже важливим аспектом являється не тільки безпека з іншими людьми та собою, а й гармонія, стабільність суспільства та взаємин між людьми.

Цінність «гедонізм» для респонденток, визначається як насолода або чуттєве задоволення (задоволення, насолода життям).

Аналіз результатів вказує те, що домінуючі цінності дівчат пов'язані із самоконтролем, збереженням благополуччя, гармонією та стабільністю. Варто також зазначити, що не мають суттєвого значення такі цінності, як влада, традиції, конформність.

Порівнюючи отримані результати дослідження ціннісної сфери юнаків та юнок нами були встановлені значущі розбіжності за наступними показниками (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Порівняння показників виразності значення цінностей
досліджуваних юнаків та юнок
за «Опитувальником цінностей» (Ш. Шварца)**

Цінності	М юнаків	М дівчат	t	p
Влада	3,5	7,1	3,20	0,01
Досягнення	1,7	4,5	2,90	0,05
Гедонізм	8,5	3,9	3,10	0,01
Стимуляція	5,1	5,3	1,50	-
Самостійність	2,9	1,9	0,40	-
Універсалізм	4,3	6,8	0,90	-
Доброта	7,3	2,1	3,09	0,01
Традиції	8,7	7,9	1,10	-
Конформність	7,8	8,4	0,50	-
Безпека	4,7	3,2	1,15	-

Таким чином нами було виявлено, що для більшості юнаків домінуючою цінністю являється досягнення ($t=2,90$, при $p \leq 0,05$), а для дівчат превалюючою цінністю є доброта ($t=3,09$, при $p \leq 0,01$).

Визначені розбіжності говорять про те, що досліджувані хлопці в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчатка на збереження благополуччя в особистих контактах.

Методика «Сенсожиттєві орієнтації» (Д. Леонтєва) дозволила нам вивчити смислову сферу досліджуваних юнаків та юнок. Отримані результати зображені в таблиці 2.4.

Аналізуючи отримані дані варто зазначити, що нами не було виявлено розбіжностей за результатами досліджуваних хлопців та дівчат у прояві особистісних смислів.

Таблиця 2.4.

**Результати дослідження за методикою
«Сенсожиттєві орієнтації» (Д. Леонтєва)**

№	Шкали	Низький рівень прояву		Середній рівень прояву		Високий рівень прояву	
		дівчата	юнаки	дівчата	юнаки	дівчата	юнаки
1	Цілі в житті	45,5%	43,4%	30%	39%	24,5%	17,6%
2	Процес життя	24,3 %	28,8%	35,4%	31,7%	40 %	39,5%
3	Результативність життя	20 %	20,3%	37%	38,3%	40,3 %	41,4%
4	Локус контролю «Я»	43,1%	44,4%	37,9%	30,6%	19%	25%
5	Локус контролю «Життя»	42,7%	22,6%	31,3 %	51,3%	26 %	26,1%
6	Загальний показник «Усвідомлення життя» (УЖ)	53 %	30%	29,6 %	48,1%	17,4 %	21,9%

Таким чином, аналіз отриманих результатів свідчить про те, що найбільша кількість балів домінує за шкалами «процес життя» та «результат життя», найнижчу кількість балів отримала шкала «цілі в житті» та «локус контролю Я», середні показники має шкала «локус контролю життя» та загальний показник «усвідомлення життя» (УС).

Отже, домінуюча кількість балів за шкалою «процес життя», свідчить про те, що досліджувані сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений сенсом. Також слід зазначити, що така позиція може відображати особистість, яка живе сьогоднішнім днем.

Високі показники за шкалою «результативність життя», говорять про задоволеність самореалізацією. Бали за даною шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита її частина. Отже

більшість респондентів задоволені власною самореалізацією та прожитою частиною власного життя.

Середній бал за шкалою «локус контролю життя» вказує на те, що досліджувані респонденти інколи демонструють вірування в те, що хтось керує їх життям. Оскільки вони час від часу переконанні в тому, що людина наділена здібністю контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. А в деяких випадках можуть демонструвати переконаність в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Низький бал за показником «цілі в житті» характеризують відсутність в житті досліджуваного цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу.

Низькі показники за шкалою «локус контролю Я» говорять про невіру в свої сили контролювати події власного життя, невміння будувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та завданнями.

Можемо припустити, що це пов'язано з тим, що досліджувані тільки роблять крок у доросле життя, і в майбутньому цілі в більшій мірі визначаться.

Загальний показник усвідомлення життя (УЖ) у більшості респондентів має середній бал. Такі результати можуть говорити на те, що більшість респондентів мають сенс життя, але джерело свого сенсу життя час від часу змінюють.

Враховуючи те, що ціннісно-сміслова сфера складається з мотиваційних проявів, на наступному етапі дослідження ми вирішили дослідити особливості ієрархії мотивів учбової діяльності у досліджуваних респондентів юнацького віку.

З метою дослідження значимості мотивів учбової діяльності нами була застосована методика **«Вивчення мотивів учбової діяльності**

студентів» (А. Реана, В. Якуніна). Отримані результати зображені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Результати дослідження мотивів учбової діяльності
респондентів (А. Реана, В. Якуніна)**

Мотиви учбової діяльності	Рангове місце у юнаків	Рангове місце у юнок
Успішно продовжити навчання на наступних курсах; здавати екзамени на «добре» і «відмінно».	1	1
Бути постійно готовим до занять; не відставити від однокурсників; стати висококваліфікованим спеціалістом.	2	2
Виконувати педагогічні вимоги; не запустити вивчення предметів учбового циклу.	7	3
Отримати глибокі і стійкі знання.	3	4
Уникати осудження і покарання за погане навчання; успішно навчатися.	4	5
Постійно отримувати стипендію; бути прикладом для однокурсників.	5	6
Забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності; отримувати інтелектуальне задоволення; досягти схвалення батьків і оточуючих; отримати диплом	6	7

Аналізуючи ієрархію мотивів учбової діяльності у юнаків та юнок варто зазначити, що розбіжність була виявлена лише за значенням двох мотивів – «виконувати педагогічні умови» та «не запустити вивчення предметів учбового циклу». Для юнаків дані мотиви займають перші місця у списку мотивів учбової діяльності, а для дівчат передостанні (3 місце) ($r=2,38$, при $p \leq 0,01$).

Максимальне значення для дівчат (7 балів) мають такі мотиви: «забезпечення успішності майбутньої професійної діяльності»,

«отримувати інтелектуальне задоволення від навчання», «досягти схвалення батьків і оточуючих» та «отримати диплом».

Важливе значення для більшості досліджуваних (дівчат та юнаків) мають також мотиви – «постійно отримувати стипендію», «досягти повагу викладачів» та «бути прикладом для однокурсників».

Дані результати можуть свідчити про те, що для більшості юнаків та дівчат має важливе значення їх соціальний статус (досягти схвалення, бути прикладом) і професійне становлення (успішність професійної діяльності, отримати диплом, інтелектуальне задоволення), оскільки вони піклуються саме про зовнішнє схвалення та бажання навчатися.

Але слід вказати, що їх мотиви не пов'язані з успішністю навчання, адже для них не мають значення такі мотиви як, «успішно продовжити навчання на наступних курсах», «бути готовим постійно до занять», «не відставати від однокурсників». Це вказує на те, що в цій групі студентів не має «здорової» конкуренції, оскільки успішність серед однокурсників для них є не важливим аспектом.

Отже можемо говорити про те, що більшість досліджуваних прагнуть стати спеціалістами, досягти повагу викладачів, отримувати інтелектуальне задоволення від навчання, та не мають мотивації саме на навчання як засіб професійного росту. На наш погляд, це пов'язано з тим, що мотиви учбової діяльності знаходяться в суперечності між собою, оскільки соціальне положення та бажання стати спеціалістом у своїй професії не завжди можуть спрямовувати направленість особистості. Можливо це пов'язано з тим, що більшість респондентів у більшості випадків орієнтуються на зовнішнє схвалення, а не на внутрішню структуру мотивації.

2.3. Практичні рекомендації щодо формування ціннісно-сміслової сфери у юнацькому віці.

В якості рекомендацій щодо формування ціннісно-сміслової сфери особистості юнаків можна запропонувати участь у програмі підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості.

В рамках даної програми юнаки зможуть дослідити питання самопізнання, яке є необхідною умовою набуття внутрішньої гармонії, психологічної зрілості і компетентності у власному житті.

Мета програми: створення умов для юнаків та юнок в отриманні додаткових знань і практичного досвіду в процесі самопізнання, що істотно вплине на рівень їх соціально-психологічної адаптованості в суспільстві.

Завдання програми:

- розширити знання про процес самопізнання особистості, про формування цінностей, світогляду;
- розширити уявлення юнаків про себе за допомогою самоаналізу, психодіагностичних методів, дослідження своєї індивідуальності (яким я бачу себе, як я сприймаю оточуючих, яким мене бачать інші);
- виховувати навички турботи про себе в психологічному плані;
- виховувати культуру міжособистісних відносин;
- розвивати здатність самостійно мислити, розуміти свою систему цінностей, брати на себе відповідальність за свої вчинки;
- розвивати потребу в самопізнанні, творчої самореалізації.

Опис занять див. в додатку А.

Висновки до другого розділу

Емпіричне дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та юнок дозволяє зробити наступні висновки:

За допомогою «Опитувальника цінностей» (Ш. Шварца) нам вдалося проаналізувати ступінь значущості різних типів цінностей у юнаків та юнок.

Результати дослідження ієрархії цінностей юнаків говорять про те, що для респондентів найбільш значимими виявилися такі цінності як: досягнення, самостійність, влада, універсаліз. Дані результати можуть свідчити про те, що для досліджуваних домінуюче значення в житті мають особистісні досягнення.

Результати ціннісної сфери дівчат говорять про те, що для досліджуваних найбільш важливими виявилися цінності самостійність, доброта та безпека. Ієрархія домінуючих цінностей в більшій мірі пов'язана зі сферою забезпечення комфортної життєдіяльності.

Нами також встановлено, що для більшості юнаків домінуючою цінністю являється досягнення ($t=2,90$, при $p \leq 0,05$), а для дівчат превалюючою цінністю є доброта ($t=3,09$, при $p \leq 0,01$). Визначені розбіжності говорять про те, що досліджувані хлопці в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчатка на збереження благополуччя в особистих контактах.

За допомогою методики «Смисложиттєві орієнтації» (Д. Леонтєва) нам вдалося вивчити смислову сферу досліджуваних юнаків та юнок. Отже, нами не було виявлено розбіжностей за результатами досліджуваних хлопців та дівчат у прояві особистісних смислів.

Результати свідчать про те, що найбільша кількість балів у досліджуваних респондентів домінує за шкалами «процес життя» та «результат життя», найнижчу кількість балів отримала шкала «цілі в житті» та «локус контролю Я», середні показники має шкала «локус контролю життя» та загальний показник «усвідомлення життя» (УС).

Отримані дані говорять про те, що більшість досліджуваних юнаків та юнок сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений сенсом, задоволені власною самореалізацією

та прожитою частиною власного життя, але інколи демонструють вірування в те, що хтось керує їх життям. Оскільки вони час від часу переконанні в тому, що людина наділена здібністю контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. А в деяких випадках можуть демонструвати переконаність в тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Низькі показники за шкалами «цілі в житті» та «локус контролю Я» свідчать про відсутність в житті цілей у майбутньому, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу, невіру в свої сили контролювати події власного життя. Можемо припустити, що це пов'язано з тим, що досліджувані тільки роблять крок у доросле життя, і в майбутньому цілі в більшій мірі визначаться.

Загальний показник усвідомлення життя у більшості респондентів має середній бал. Такі результати можуть говорити про те, що більшість респондентів мають сенс життя, але джерело свого сенсу життя час від часу змінюють.

З метою дослідження особливостей мотивів учбової діяльності нами була застосована методика «Вивчення мотивів учбової діяльності студентів» (А. О. Реана, В. А. Якуніна).

Виявлено, що для більшості юнаків такі мотиви, як «виконувати педагогічні умови» та «не запустити вивчення предметів учбового циклу» займають перші місця у списку мотивів учбової діяльності. Максимальне значення для дівчат мають такі мотиви: «забезпечення успішності майбутньої професійної діяльності», «отримувати інтелектуальне задоволення від навчання», «досягти схвалення батьків і оточуючих» та «отримати диплом». Важливе значення для більшості досліджуваних (дівчат та юнаків) мають також мотиви – «постійно отримувати стипендію», «досягти повагу викладачів» та «бути прикладом для однокурсників».

Таким чином ми можемо стверджувати, що більшість студентів прагнуть стати спеціалістами, досягти повагу викладачів, отримувати інтелектуальне задоволення від навчання, та не мають мотивації саме на навчання як засіб професійного росту. На наш погляд, це пов'язано з тим, що мотиви учбової діяльності знаходяться в суперечності між собою, оскільки соціальне положення та бажання стати спеціалістом у своїй професії не завжди можуть спрямовувати направленість особистості. Можливо це пов'язано з тим, що більшість студентів у більшості випадків орієнтуються на зовнішнє схвалення, а не на внутрішню структуру мотивації.

ВИСНОВКИ

Відповідно до отриманих результатів кваліфікаційної роботи виходячи із завдань можна сформулювати та узагальнити наступні висновки:

1. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що ціннісно-смилова сфера особистості складається з двох основних компонентів: системи ціннісних орієнтацій і системи особистісних смислів, і не втрачає своєї актуальності, оскільки ціннісно-смилові орієнтації мають величезний вплив на вибір людини: як особистий, так і професійний.

2. Становлення особистості є важливим етапом в юнацькому віці, який являє собою складний процес особистісного розвитку, що відрізняється різнорівневими характеристиками соціального дозрівання. Рівень можливостей молодих людей, умови і швидкість їх соціального розвитку пов'язані з осмисленням себе і своєї приналежності до суспільства, ступенем вираженості прав і обов'язків, ступенем оволодіння світом соціальних речей і відносин, якістю міжособистісних відносин. У юнацтві найбільш усвідомлено формується ціннісно-смилова сфера особистості, внутрішні орієнтири.

3. Емпіричне дослідження дозволило визначити наступне:

Результати дослідження ієрархії цінностей юнаків говорять про те, що для респондентів найбільш значимими виявилися такі цінності як: досягнення, самостійність, влада, універсалізм. Дані результати можуть свідчити про те, що для досліджуваних домінуюче значення в житті мають особистісні досягнення. Результати ціннісної сфери дівчат говорять про те, що для досліджуваних найбільш важливими виявилися цінності самостійність, доброта та безпека. Ієрархія домінуючих цінностей в більшій мірі пов'язана зі сферою забезпечення комфортної життєдіяльності. Визначені розбіжності говорять про те, що

досліджувані хлопці в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчатка на збереження благополуччя в особистих контактах.

Результати сенсожиттєвих орієнтацій свідчать про те, що найбільша кількість балів у досліджуваних респондентів домінує за шкалами «процес життя» та «результат життя», найнижчу кількість балів отримала шкала «цілі в житті» та «локус контролю Я», середні показники має шкала «локус контролю життя» та загальний показник «усвідомлення життя» (УС). Більшість досліджуваних юнаків та юнок сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений сенсом, задоволені власною самореалізацією та прожитою частиною власного життя, але інколи демонструють вірування в те, що хтось керує їх життям. Загальний показник усвідомлення життя у більшості респондентів має середній бал.

За результатами дослідження особливостей мотивів учбової діяльності виявлено, що для більшості юнаків такі мотиви, як «виконувати педагогічні умови» та «не запустити вивчення предметів учбового циклу» займають перші місця у списку мотивів учбової діяльності. Максимальне значення для дівчат мають такі мотиви: «забезпечення успішності майбутньої професійної діяльності», «отримувати інтелектуальне задоволення від навчання», «досягти схвалення батьків і оточуючих» та «отримати диплом». Важливе значення для більшості досліджуваних (дівчат та юнаків) мають також мотиви – «постійно отримувати стипендію», «досягти повагу викладачів» та «бути прикладом для однокурсників».

Отже, більшість досліджуваних прагнуть стати спеціалістами, досягти повагу викладачів, отримувати інтелектуальне задоволення від навчання, та не мають мотивації саме на навчання як засіб професійного росту. На наш погляд, це пов'язано з тим, що мотиви учбової діяльності знаходяться в суперечності між собою, оскільки соціальне положення та бажання стати спеціалістом у своїй професії не завжди можуть

спрямовувати направленість особистості. Можливо це пов'язано з тим, що більшість респондентів у більшості випадків орієнтуються на зовнішнє схвалення, а не на внутрішню структуру мотивації.

Таким чином встановлено, що існують значущі розбіжності:

- за результатами дослідження ієрархії цінностей, хлопці в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчатка на збереження благополуччя в особистих контактах;

- за результатами дослідження особливостей мотивів учбової діяльності, юнаки орієнтовані «виконувати педагогічні умови», «не запустити вивчення предметів учбового циклу», а дівчата на «забезпечення успішності майбутньої професійної діяльності», «отримання інтелектуального задоволення від навчання», «отримання диплому».

- за результатами смисложиттєвих орієнтацій розбіжностей між юнаками та юнками не виявлено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т.Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 4 (65). С. 18-26.
2. Блинецова О.И., Шапенкова И.П. Изучение ценностно-смысловой сферы личности как психического новообразования юношеского возраста. *Вестник Нижневартковского государственного университета*. 2012. №2. С. 1-6.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М., 2010. 612 с.
4. Большой психологический словарь / сост. Б.В. Мещеряков, В.В. Зинченко. М., 2004. 985 с.
5. Бреусенко О.А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2000. 20 с.
6. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20 № 5 С. 38-44
7. Виговський С.Є. Емпатія як чинник розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці: автореф. дис.. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2013. 20 с.
8. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога. Луцьк, 2003. 320 с.
9. Гаврилюк В.В., Трикоз Н.А. Динамика ценностных ориентации в период социальной трансформации. *Психология*. 2008. №1. С. 96-105.
10. Горустович А.С. Понятие о ценностных ориентациях в психологической науке. *Психология в вузе*. 2016. № 2. С. 84-92.
11. Готовцева Н. Г. Формирование ценностных ориентаций студентов посредством личностно-профессиональной самоактуализации в вузе. *Мир образования – образование в мире: научно-методический журнал*. 2009. № 4 (36). С. 179-181.

12. Гусаківська С.С. Психологічні особливості формування ціннісно-смыслової сфери майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Луцьк, 2014. 302 с.
13. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. СПб., 2011. 72 с.
14. Козлова Н.С. Особенности ценностно-смысловой сферы юношей призывного возраста. *Молодой ученый*. 2014. № 10. С. 377-379.
15. Котляков В.Ю. Методика исследования системы жизненных смыслов. *Психология сегодня: Сборник научных трудов*. 2003. Вып. 2. 410 с.
16. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмислення. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 19-34.
17. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 20 с.
18. Легун О. Сенс, сенсотворення, сенсожиттєві стратегії як динамічні характеристики особистості. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2011. № 2. С. 277.
19. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М., 2003. 487 с.
20. Леонтьев Д.А. Тест смысло-жизненных ориентаций (СЖО). М., 2000. 18 с.
21. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб., 2013. 352 с.
22. Мерлин В.С. Психология индивидуальности. М., 2009. 544 с.
23. Молчанов С.В. Особенности ценностных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрастах. *Психологическая наука и образование*. 2005. №3. С. 16-25.
24. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики: навч. посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 464 с.

25. Москаленко О. В. Сучасні концепції ціннісно-сміслової сфери особистості. *Філософія. Психологія. Педагогіка: вісник НТУУ КПІ*. 2010. № 2. С. 113-117.
26. Набока О.Г. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2012. 20 с.
27. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учебное пособие. СПб., 2004. С. 67-72.
28. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 98-120.
29. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие. Бахрах-М, 2009. 672 с.
30. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб., 2010. 624 с.
31. Сахарова Т.Н. Особенности смысложизненных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрасте. *Среднее профессиональное образование*. 2013. № 8. С. 37-39.
32. Сметаняк В.І. Функціональні залежності в структурі ціннісно-цільової детермінації поведінки старшокласників. *Психологія: зб. наук. праць НПУ ім. М.Драгоманова*. 2001. Вип.14. С. 165-172.
33. Сурина И.А. Ценности. Ценностные ориентации. Ценностное пространство: вопросы теории и методологии. М., 2009. 183 с.
34. Тітова Т.Є. Проблема психологічного супроводу формування ціннісно-сміслової сфери майбутнього психолога. *Психологія і особистість*. 2015. № 1 (7). С. 176-185.
35. Тренинг развития жизненных целей / под ред. Е. Г. Трошиной. СПб.: Речь, 2001. 216 с.
36. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник: пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. М.: Прогрес, 1990. 368 с.

37. Чудновский В.Э. О некоторых прикладных аспектах проблемы смысла жизни. *Мир психологии*. 2011. № 2. С. 82-89.
38. Шакуров Р.Х. Психология смыслов: Теория преодоленья. *Вопросы психологии*. 2013. № 5. С. 18-33.
39. Шульга Р.П. Мистецтво та ціннісні орієнтації особистості. Київ, 1999. 20 с.
40. Юхименко Н.Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: автореф. дис. ... канд. філос.наук: 09.00.03. Київ, 2003. 21 с.
41. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово, 2000. 204 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА
ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

я, Шевченко Світлана Олександрівна,
УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній, науковій та інших видах діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на безпосередню перевірку власних наукових, навчальних, навчально-методичних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- надавати достовірну інформацію про методики й результати досліджень, джерела використаної інформації та власну науково-педагогічну (творчу) діяльність;
- контролювати дотримання академічної доброчесності здобувачами вищої освіти;
- об'єктивно й неупереджено оцінювати результати навчання здобувачів вищої освіти;
- не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
- своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
- не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
- підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
- поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
- не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
- відповідально ставитися до своїх функційних обов'язків;
- запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в різних видах діяльності;
- не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, фабрикацією;
- не підроблювати документи;
- не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників університету;
- не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
- не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
- не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності студентів та/або працівників;
- не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
- не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
- не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

20.09.2021
(дата)

(підпис)

Шевченко С.О.
(ім'я, прізвище)

Додаток Б

ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТОВАНOSTI

Заняття 1. «Сфери життя, сприйняття в ній себе».

Мета: дослідження сфер життя (фізична, емоційна, раціональна, соціальна, духовна), їх змістовної наповненості та емоційного сприйняття юнаками себе. Соціальні ролі. Образне, чуттєве сприйняття себе на даному етапі життєвого шляху.

Вступне слово психолога:

Цілісний образ «Я» кожного з нас створюється в сукупності п'яти життєвих сфер:

- фізичної (тіло, стан здоров'я, сексуальність);
- емоційної (почуття, переживання, здатність до усвідомлення і вираження);
- раціональної (здатність до рефлексії, планування, аналізу; вміння передбачати);
- соціальної (відносини з іншими людьми, (друзями, колегами, близькими), культурне оточення, весь комплекс соціальних відносин людини);
- духовної (духовні цінності і смисли, на які спирається людина у своєму житті).

Психологічне здоров'я і внутрішній спокій, задоволеність з'являється тоді, коли ми усвідомлюємо, що всі ці сфери присутні в житті збалансовано, кожній приділяється достатньо уваги і турботи. Буває навпаки, сильно розвинена, наприклад, раціональна сфера, і недостатньо – емоційна. Або людина велику увагу приділяє соціальній сфері, не піклуючись про власний комфорт (тілесному, емоційному). Пропонується дослідити ці сфери життя.

Учасникам пропонується намалювати на аркуші паперу п'ять сфер свого життя, зобразивши їх так, як відчувається, відчувається на даний момент (різні фігури, кольори, обсяг, прихильність відносно один одного).

Потім всередині кожної фігури (сфери) намалювати власне зміст: чим наповнена, що відбувається зараз в цій сфері? Що в ній є на даний момент?

Наступний етап: «як я переживаю те, що є в кожній зі сфер моєї життя?» (подобається – не подобається? що саме? які почуття викликає? що хочеться додати, а що прибрати?).

Аналіз:

1. Розташованість і обсяг сфер на аркуші («Життєвий простір»), характер їх взаємодії.
2. Виділення якоїсь сфери більшою мірою (промальовування, штрихування, зафарбовування) на відміну від інших, або рівномірність.
3. Наповненість, зміст кожної сфери.
4. Почуття, які викликає «внутрішній устрій» кожної сфери і малюнок в цілому.
5. Область напруги, бажання.

Далі, практична частина заняття складається з 2 етапів:

1. «Хто Я?», «Що Я?» (по 5-7 - характеристик)
2. Життєве кредо.
 1. Хто Я? Що Я?

На аркуші паперу в два стовпці (по 5-7 характеристик в кожному) учасники пишуть уявлення про себе (слово або словосполучення). У графі «Хто я?», як правило, в більшій мірі виявляються соціальні ролі, найбільш цінуються в собі якості – в кінці учасникам пропонується на підставі перерахованих характеристик сформулювати своє життєве кредо, свій девіз. Учасникам: в якості девізу може виступити все що завгодно – відомий афоризм, прислів'я, рядок з пісні або ваше власне

висловлювання. Головне, щоб це якомога точніше відображало суть, закладену в ваших характеристиках в стовпці «Хто я?».

Далі, в графі «що Я?» - пропонується у вигляді образів, метафор описати себе (ця частина більше може сказати про внутрішній світ людини, про його способах встановлювати контакти, про його особливості, глибинних переживаннях). Потім пропонується від імені обраного людиною образу розповісти про себе учасникам групи.

Аналіз вправи: «Що є на даний момент в моєму уявленні про себе»? Експеримент дає можливість виразити себе на рівні знань і на рівні відчуттів, уявлень, образів; потім – порівняти їх між собою.

«Хто Я?»:

1) Чи всі ролі для Вас важливі, може, від якихось з них ви б хотіли відмовитися?

2) Чи існують «бажані» ролі, яких не вистачає у вашому списку?

3) Які почуття у вас виникають, коли ви читаєте цей список?

«Що Я?»:

1) який образ найбільш відображає вас, ваші особливості в справжній

момент?

2) Які почуття виникають у зв'язку з цим чином?

3) розкажіть про себе від імені обраного образу.

Експеримент також дає можливість учасникам групи познайомитися, побачити один одного, відгукнутися на чиєсь уявлення.

2. Формулювання життєвого кредо дозволяє представити головний стрижень юнака, його світоглядну позицію. Подивитися, наскільки його девіз відповідає образу себе у відчуттях («Що я?»).

В кінці заняття рефлексія отриманого досвіду.

Заняття 2. «Внутрішні сумніви та конфлікти на шляху самопізнання».

Мета: дослідження внутрішніх сумнівів, особливостей побудови міжособистісних відносин.

Практична частина:

1. Вправа «Мої сумніви».
2. Вправа «Ресурси самопідтримки».
3. Гра-модельювання «Як я вибудовую відносини з дорослими і з однолітками?».

Для самопізнання і розуміння своїх особливостей юнакам можна запропонувати дослідити себе за допомогою техніки «Вікно Джогарі»:

Вікно Джогарі показує, наскільки добре людина знає самого себе і допомагає зрозуміти те, як до нього ставляться оточуючі.

Квадрат № 1 - під назвою «Арена» - містить інформацію про людину, відому як йому самому, так і іншим. Коли люди обмінюються інформацією і розуміють один одного, їх взаємини поліпшуються. Чим більше площа цього квадрата, тим більше інформації про людину відомо, тим ефективніше, продуктивніше і взаємовигідніше будуть відносини між людьми.

Квадрат № 2 називається «Сліпа пляма» і включає інформацію, відому іншим, але невідому самій людині. Чим більше площа цього квадрата, тим складніше досягти взаєморозуміння з оточуючими і згоди з самим собою.

Квадрат № 3 називається «Приховане» і включає інформацію про себе, тобто відому людині, але невідому іншим. Це ускладнює спілкування, оскільки дає односторонні переваги, дозволяє приховати негативну інформацію від оточуючих. Є інформація, якою люди не поспішають обмінюватися просто тому, що не вважають її важливою, але набагато частіше інформація не поширюється через бажання отримати таким чином вплив або придбати контроль над ситуацією.

Квадрат № 4 – «Невідоме» - містить інформацію, невідому ні людині, ні оточуючим. Саме за рахунок скорочення його площі при бажанні можна підвищити ефективність розуміння себе і оточуючих.

Вправа «Ресурси самопідтримки».

Показує, наскільки юнаки можуть звертатися за підтримкою, допомогою до свого оточення. В яких випадках вони це роблять – при будь-якому зручному випадку або коли вже зовсім нестерпно складно і важко?

Самопідтримка являє собою здатність спиратися на самого себе, свій світогляд, свою життєву позицію. Це можливо тільки в тому випадку, якщо юнак дружньо ставиться до самого себе, не бореться зі своїми особливостями, приймає себе таким, яким він є.

У вправі можна дослідити наступні області: «Як і чим я підтримую себе, коли мені це необхідно?», «Чи можу я просити когось про щось важливе для себе?», «Що приносить мені радість, спокій, умиротворення в житті?».

Гра-модельовання «Як я вибудовую відносини з дорослими і зі однолітками?».

1) «Про тактики взаємодії».

Психолог розповідає про 5-ть можливих тактик взаємодії (виходу з конфліктних ситуацій) по Томасу:

- суперництво;
- співпраця;
- компроміс;
- уникання;
- пристосування.

2) «Ситуації, в яких використовуються різні тактики взаємодії».

Інструкція: учасникам пропонується змодельовати ситуацію. Кожен учасник витягує картку з однією з тактик взаємодії: уникнення, конфронтація, співпраця, пристосування, компроміс. Потім

розбиваються на пари у випадковому порядку і демонструють один одному свої картки. По черзі виходять пари і програють ситуацію, інші вгадують, які тактики використовувала пара:

- конфлікт з батьками з приводу їх вимог;
- конфлікт з педагогом і несправедливості поставленої оцінки;
- конфлікт з подругою (другом) з приводу любові до однієї молодої людини;

Обговорення: коментарі інших учасників про побачене, що було більш ефективно при вирішенні конфлікту, що в меншій мірі, які почуття виникали в процесі виконання вправи.

В кінці заняття рефлексія отриманого досвіду.

Заняття 3. «Ресурси життя».

Стрес, фрустрація. Особливості поведінки людини. Дослідження власних ресурсів. Використання або ігнорування ресурсів поля. Здатність ризикувати, експериментувати. Гумор як життєва опора.

Практична частина:

1. Діагностика юнаками своїх особливостей поведінки в стресі.
2. Групова гра «Залишитися в живих».
3. Гра «Оптиміст-песиміст».

Вступне слово психолога: «Людині від природи дана здатність до саморегуляції, необхідна для того, щоб зберігати свою цілісність і рівновагу протягом життя. Саморегуляція заснована на вмінні людини відновлювати витрачений фізичний і психічний потенціал, відкривати для себе нові можливості і ресурси, в тому числі знаходити оптимальні способи вирішення і переживання стресових ситуацій в житті».

1. Перший етап-самодіагностика.

Для самодіагностики стресу на тілесному рівні юнакам пропонується виконати наступну вправу: «намалюйте фігуру людини. Згадайте якусь недавню стресову для вас ситуацію зі свого життя. Тепер на фігурі людини заштрихуйте ті зони тіла, в яких ви відчували якийсь

дискомфорт. Наприклад, напруга, біль, тремтіння, поколювання, вібрацію і т.д. тобто такі відчуття, які зазвичай ви не відчуваєте при нормальному ритмі життя».

(Учасники виконують вправу, потім йде обговорення того, що було виявлено, що здивувало, засмутило, які враження і т. д.)

Ще один гарний спосіб визначити рівень стресу - оцінити свою емоційну реакцію. Для цього юнакам можна запропонувати наступне:

«Перевірте, чи властиві вам емоції, наведені в таблиці. Оцініть частоту та інтенсивність емоції за шкалою від 1 до 10 балів».

Психолог: «Якщо виявиться, що більше половини з цих емоцій ви відчуваєте постійно, тоді необхідно вживати заходів для стабілізації свого емоційного стану. Будь-яка емоція, яка оцінюється вище 5-ти балів, розглядається як показник високого рівня стресу. Цю таблицю емоційних станів ви можете періодично використовувати для самодіагностики, щоб визначити які почуття і стану присутні у вас в даний момент вашого життя і який її емоційний фон».

2. Групова гра «Залишитися в живих».

Психолог пропонує юнакам влаштувати мозковий штурм на тему «Як залишитися в живих в екстремальних стресових умовах?». Акцент при цьому робиться на здатність регулювати власний емоційний стан.

Робота в мікро-групах (по 3 людини).

Мета: з'ясування способів управління своїми емоціями.

Питання ведучого, на які учасники спільно намагаються знайти відповідь:

- які приклади з Вашого особистого досвіду показують важливість вміння керувати собою в складній або екстремальній ситуації?

- навіщо в таких ситуаціях потрібно вміння володіти собою?

- як в цілому в житті ви боретеся з негативними емоціями?

(юнаки беруть участь в колективному обговоренні, ведучий зазначає найбільш креативні ідеї, важливі моменти).

Як варіант, можна також запропонувати гру «Безлюдний острів».

Інструкція : Уявіть собі, що ви всі потрапили на безлюдний острів. Коли вас врятують і чи зможуть взагалі це зробити, невідомо. Перед вами стоїть завдання, по-перше, вижити і, по-друге, залишитися при цьому цивілізованими людьми. Сформулюйте «Кодекс острова», який встановлює норми в різних сферах, зокрема в сфері міжособистісних відносин. Вам дається на це 30 хвилин. Обговорення результатів роботи мікрогруп і вироблення загальних правил.

3. Гра «Оптиміст-песиміст».

На завершення заняття юнакам пропонується пограти в оптимістів-песимістів. Спробувати себе в обох ролях і проаналізувати: в якій ролі звичніше всього; що, навпаки, здивувало. Гра дає можливість дослідити ті способи, якими юнаки справляються з різними складними ситуаціями свого життя, використовуючи або активні стратегії подолання стресу (зберігаючи почуття гумору, творчо підходячи до вирішення проблем), або пасивну позицію очікування.

З психологічної точки зору стрес пов'язаний з пізнанням, емоціями та дією, що визначає індивідуальні відмінності в переживанні стресової ситуації і успішності її подолання.

Підсумкове заняття.

Мета: Підведення підсумків, рефлексія отриманого досвіду.